

DALIA MARIJA STANČIENĖ

Vilniaus pedagoginis universitetas

PAIDEIA PAGAL ANZELMĄ KENTERBERIETĮ: TIKIU, KAD SUPRASČIAU

*Paideia According to Anselm of Canterbury:
I believe in order to understand*

SUMMARY

In the article, the contribution of Anselm of Canterbury to the development of the Christian *paideia* is considered. His famous claim that *A Christian must search for understanding by means of faith but not search for faith by means of understanding* was a guiding principle of Christian scholastic philosophy and educational theory as well as practice. It supposes that in order to know the truth, both faith and reason are necessary. Influenced by Platonic ideas, Anselm maintained that dialectic is the main means of didactics. According to him, the dialectical method is superior to others in teaching and learning reality and in particular of divine and human nature. So this method is the best for theological studies. Anselm contributed to the development of medieval metaphysics by formulating his well-known and widely discussed *ontological* argument for God's existence.

PRATARMĖ

Ankstyvoji krikščionybė, perėmusi platonizmo ir aristotelizmo idėjas, siekė filosofijos mokymu ugdytinių priartinti prie teologijos pagrindų. Klemensas Aleksandrietis *Stromatuose* rašė, kad „filosofija – tai <išminties> lavinimas, o išmintis – tai dieviškųjų ir žmogiškųjų da-

lykų bei jų priešasčių mokslas. Vadinausi, išmintis yra filosofijos šeimininkė, kaip ana – parengiamojo ugdymo“ (Strom., I, 5, 30, 1-2)¹. Filosofiją Klemensas Aleksandrietis prilygina gėrio ir tiesos mokslui (Strom., I, 19, 4)², vedančiam sielą į noetinių realiųjų suvokimą.

RAKTAŽODŽIAI: Anselmas Kenterberietis, *paideia*, *ontologinis* Dievo buvimo įrodymas, dialektika.

KEY WORDS: Anselm of Canterbury, *paidea*, *ontological* argument for God's existence, dialectic.

Aurelijus Augustinas, teigdamas, kad platonizmas papildė krikščionybę, žmogų tapatina su protinga siela, skirdamas subjektyvųjį (*rationale*) ir objektyvųjį (*rationabile*) protingumą. Subjektyviajam protingumui priskirdamas tiesioginę sąsają su dieviškumo pradmeniu, o objektyviajam – su sukurtuoju pasauliu, Augustinas parodo, kokia turi būti lavinimo sistema, kad žmogus, įgijęs žinių, galėtų pažinti patį save, atrastų savo vietą pasaulyje ir atskleistų tikrąjį ir gilųjį savo žmogiškumą³. Augustino idėjas XI a. perėmė Anzelmas Kenterberietis (1033–1109), garsiausias metafizikas, vadinamas *scholastikos tėvu* ir *antruoju Augustinu* (*alter Augustinus*).

Kilęs iš Aostos (dabar Italijos miestas, tuo metu buvo Burgundijos karalystės dalis), 1059 m. Anzelmas Kenterberietis atvyko į Beko (Bec) benediktinų vienuolyną Normandijoje, kuris garsėjo laisvųjų menų studijomis. Tuo metu jame dėstė garsūs dialektikos ir retorikos mokytojas lombardietis vienuolis Lanfrankas, vienas scholastikos pradininkų, teigęs, kad logika padeda plėtoti Apreiškimo tiesas. Anzelmas tapo jo mokiniu, po metų priėmė vienuolio įžadus, o paskyrus Lanfranką Kenterberio arkivyskupu, jis perėmė mokytojo pareigas vienuolyno mokykloje. 1089 m. mirus Lanfrankui, Anzelmas buvo išrinktas naujuoju Kenterberio arkivyskupu, jį 1093 m. nominavo Anglijos karalius ir Normandijos kunigaikštis Vilhelmas II. Netrukus karalius ir naujasis arkivyskupas pradėjo nesutarti, nes Anzelmas pripažino tik popiežiaus valdžią, o karalius, kaip ir daugelis Anglijos vyskupų, nepripažino po-

piežiaus Urbono II bažnytinės teisės potvarkių. 1098 m., gavęs karaliaus leidimą, Anzelmas išvyko į Romą, dalyvavo Bažnyčios Susirinkime, kuris įvyko Baryje. Šiame Susirinkime Anzelmas pasisakė dėl Vakarų–Rytų Bažnyčių schizmos ir su popiežiumi aptarė Bažnyčios padėtį Anglijoje. Vilhelmas II nepripažino Bažnyčiai priklausantių žemės valdų neliečiamumo teisės (jis manė, kad Bažnyčia turi perimti dalį pasaulietinės valdžios uždavinių – dalyvauti teismų byloje, atlikti šaukimą į kariuomenę ir pan.), todėl Kenterberio arkivyskupas negrįžo į Angliją, o liko Romoje. 1099 m. jis inicijavo Laterano Susirinkimą, kuriame buvo priimtas dekretas dėl atskyrimo nuo Bažnyčios visų tų, kurie savavališkai naudojami *investitūra* (patvirtindavo teisę laisvai išrinktiems vyskupsams ir abatomams užimti šias pareigas ir, kartu su žiedu ir lazda, dovanodavo vyskupijai leną – žemės valdą su visais jos gyventojais, už tai reikalaudami tam tikrų mokesčių). Į Angliją Anzelmas grįžo 1100 m., mirus karaliui Vilhelmui II. Naujasis karalius Henrikas I praktikavo *pasaulietinę investitūrą*, su kuria Anzelmas negalėjo sutikti ir, atsisakęs iš jo priimti *investitūrą*, vėl paliko Angliją. Mirus popiežiui Urbanui II, jo įpėdinis Paskalis II su karaliumi Henriku I priėjo kompromiso dėl Bažnyčios teisių ir pareigų. Po šio susitarimo 1106 m. Anzelmas grįžo į Angliją, bet būdamas 73 metų ir sunkiai sirgdamas, jis neilgai ėjo arkivyskupo pareigas – mirė 1109 metais. 1494 m. popiežius Aleksandras VI paskelbė Anzelmą šventuoju, o 1720 m. popiežius Klemensas XI – Bažnyčios daktaru.

Svarbiausi Anzelmo veikalai: *De grammatico* (dialektikos įvadas), *Monologion*, *Proslogion* (abu skirti Dievo buvimo įrodymui), *De veritate* (logikos veikalas), *De libertate arbitrii*, *De casu diaboli* (abu veikalai nagrinėja tiesos, teisingumo ir valios santykį); jie parašyti tada, kai Anzelmas buvo Beko vienuolyno prioras,

veikalams įtakos turėjo Aristotelio, Augustino, Boecijaus idėjos. Kiti darbai: *De Incarnatione Verbi* (apie dialektikos taikymą teologijai), *Cur Deus homo* (garsus traktatas apie Atpirkimą), *Meditatio redemptionis humanae* ir *De concordia*, (nagrinėja Įsikūnijimą ir Atpirkimą) – parašyti, kai jis buvo Kenterberio arkivyskupas.

CREDO UT INTELLIGAM

Anzelmo garsioji formuluotė *krikščionis privalo tikėjimu pasiekti supratimą, o ne supratimu – tikėjimą* viduramžiais tapo vienu pagrindinių filosofijos postulatų ir krikščioniškosios *paideia'*os tikslu ugdant asmenybę. Šia scholastine nuostata siekta parodyti, kad tiesai pažinti reikalingas ir tikėjimas, ir protas. Anzelmas pirmasis suformulavo uždavinį scholastinei filosofijai, jog *supratimo ieškantis tikėjimas* turėtų remtis šv. Augustino mokymu. Tokio mokymo esmė yra Augustino skelbiama idėja, kad gyvenimo tiesų suvokimas prasideda nuo pasaulio *realių sąvokų* įprasminimo, kurios padeda pažinti tikėjimo tiesas. Anzelmas ypač daug nagrinėjo sunkiai suvokiamas tiesas (Įsikūnijimą, Atpirkimą, Švč. Trejybės narių vienovę ir kt.), kad gebėtų jas perteikti savo mokiniais. Oponuodamas teologams, kurie norėjo loginius tyrimus atskirti nuo tikėjimo, Anzelmas, paveiktas platonizmo idėjų, bandė pagrįsti mokymo idėją, teigiančią, kad dialektinis metodas turėtų būti pagrindinis didaktikos instrumentas. Pasak jo, šis metodas padėtų pažinti daiktų provaizdžius bei paaiškintų tikrovės faktus, reiškinius bei įvykius, atrastų logikos

dėsnius, kurie atskleidžia žmogaus gyvenimo ir Dievo prigimtį. Tenka pastebėti, kad Anzelmo terminologijoje vartojami *idėja* ir *sąvoka* nėra sinonimai. *Idėja*, pasak Anzelmo, yra visų daiktų provaizdis Dievo mintyje, ji tapatinama su maštoma esmės vienove. *Sąvoką* Anzelmas apibūdina kaip subjektyviai suvoktą realios esmės tam tikrą reikšmę, kuri kyla iš daikto ar reiškinių esminių požymių apraiškos ir jų abstrahuotų vaizdinių sąryšių. *Sąvoka* – tai maštymu sujungti ir apibendrinti vaizdiniai, jungiantys vientisą konkretybės suvokimą. *Sąvokų realizmas* reiškiasi tikrovės atitikmenimis, kadangi Dievas sukūrė atskirības pagal rūšinius ir gimininius provaizdžius. Šią sampratą Anzelmas pasiskolino iš šv. Augustino *egzempliarizmo* teorijos, teigiančios, kad esinių provaizdžiai yra Dievo prote. Toks teiginys sudaro prielaidą manyti, kad prigimtinis protas gali pasiekti kūrinių tikrovę, kūrinių priešastį.

Tokie samprotavimai imponavo Beko benediktinų vienuolyno auklėtiniams, kuriems Anzelmas dėstė visas *trivium* disciplinas. Jie pageidavo, kad Anzelmas, remdamasis grynuoju protu, t.y. lo-

giniais argumentais, nesinaudodamas Šventuoju Raštu, įrodytų Dievo egzistenciją ir paaiškintų Jo esmę (*divina essentia*). Paakintas tokio susidomėjimo, Anzelmas ištikus metus šia tema diskutavo su vienuoliais. Po diskusijų 1076 m. Anzelmas parengė rankraštį ir jį pavadino *Pavyzdys meditacijos apie racionalų tikėjimą* (*Exemplum meditando de ratione fidei*), vildamasis, kad šis rankraštis padės lengviau suprasti jo skelbiamas tiesas. Šis darbas buvo pirmasis Anzelmo metafizinis traktatas, kuriame aposterioriškai įrodomas Dievo buvimas, parentas žmogaus meditacija, kurios procese bandoma kalbėti su savimi pačiu, t.y. su tikėjimo apšviestu (iliuminuotu) protu. Tikėta, jog medituojant protas pasinaudoja filosofijos galimybėmis. Savęs refleksija padeda suvokti tikėjimo tiesas, kurios turi ontologinį atitikmenį tikrovėje. Tokie samprotavimai sudaro prielaidą manyti, kad tikėjimo tiesos gali būti atrastos tiriant kūrinių vien tik proto galia (*sola ratione*)⁴. Pateikęs tokį meditacijos pavyzdį Anzelmas rašė, kad „paskui, suprasdamas, kad jis sudėtas sujungus daug argumentų, ėmiau domėtis, gal kartais galėtų būti rastas vienas argumentas“⁵, pradėjo rašyti kitą, jo žodžiais, *nedidelį kūrinių*. Traktatą pavadino *Tikėjimas, ieškantis su-*

pratimo (*Fides quaerens intellectum dicere-tur*). Šie traktatai buvo perrašinėjami, skaitomi ir studijuojami vienuolyno mokyklose. Liono vyskupo paprašytas sutrumpinti traktatų pavadinimus, Anzelmas pirmąjį pavadino *Monologionu* (pokalbiai su savimi), o antrąjį – *Proslogionu* (kalbėjimas kitam).

Anzelmo bandymai mąstymu įrodyti Dievo buvimą sukėlė jo amžininkų audringas diskusijas. Iš esmės Anzelmas rėmėsi šv. Augustino mokymu, kad „Protas – tai minties judėjimas, galintis atskirti ir susieti tuos dalykus, kurių [žmogus] yra mokomas: kuriuo [protu] vadovautis tam, kad pažintų Dievą arba tai, kas mumyse arba visur yra siela, žmonių giminė ypač retai gali; ne dėl [ko nors] kito, o dėl to, kad kiekvienam, įžengusiam į tą jausmų sritį, sunku į save sugrįžti“⁶.

Mintys apie racionalų tikėjimą įprasminimą, perimtos iš šv. Augustino teiginio *credo ut intelligam* (tikiu, kad suprasčiau) liudija, kad Anzelmui svarbiausia protavimo užduotis – apreikštosioms tiesoms, duotoms kartu su tikėjimo pradmenimis, suteikti teorinį pagrindą. Tik suvokęs šias tiesas, Anzelmo nuomone, mokytojas jas gali perteikti savo mokiniam.

UGDYMO ONTOLOGIJA: ŽODŽIO KONTEMPLIACIJA

Proslogione išdėstytas žymusis Anzelmo *ontologinis* Dievo buvimo įrodymas, pilnas jam filosofo šlovę, pasitarnavo tolimesnei krikščioniškosios *paideia*'os raidai, įtvirtinusiai scholastinį mokymo metodą. Pats Anzelmas šio įrodymo ne-

vadino *ontologiniu*, jį apibūdino kaip *argumentą*, galintį „įrodyti, jog Dievas yra iš tiesų“⁷ (*Prosl. iž.*). *Ontologiniu argumentu* įrodymas imtas vadinti po Kanto⁸ metafizinio pažinimo kritikos. Kantas *Grynojo proto kritikoje* įrodymą apie

aukščiausiosios priežasties egzistavimą remiantis tik sąvokomis pavadino ontologiniu⁹ teigdamas, kad „visos pastangos ir darbas, skirtas tokiam pagarsėjusiam ontologiniam (dekartiškajam) aukščiausios esybės egzistavimo įrodymui, remiantis sąvokomis, yra veltui“¹⁰. Dar prieš Kantą Anzelmo *ontologinį* įrodymą kritikavo Tomas Akvinietis¹¹, o pats pirmasis kritikas buvo Anzelmo amžininkas benediktinas Gaunilonas iš Marmoutier¹². Nežiūrint kritiško požiūrio į *ontologinio* argumento pagrįstumą, Anzelmo dialektinio metodo įtaka reiškėsi per jo mokinius, ypač per Anzelmą Lanietį. Vadovaudamas teologinei mokyklai Lanietis išplėtojo Anzelmo idėjas formuodamas lingvistinę scholastikos kryptį. Vėliau Anzelmo šalininkai (Bonaventūras, Dunsas Škotas, Leibnizas, Descartes'as, Hegelis ir kt.) įvedė jo *ontologinį* įrodymą į filosofinę sistemą.

Pasak medievisto Etienne Gilsono¹³, Anzelmo *ontologinis* Dievo buvimo įrodymas paaiškina būties įvairovę: esinią, būties pakopas, gerį ir Dievo egzistavimą. Kita vertus, kai kalbama apie būties priežastį ir pačią būties struktūrą, yra įprasminamas žmogaus gyvenimas, jo veikla, siekiai. Jų dėka ryškėja ugdymo tikslas, kurį sukonkretina krikščioniškoji *paideia*, aukščiausiaja ugdymo vertybe laikanti išmintį, kurios siekiamybė žmogų veda tobulumo pakopomis link Dievo.

Anzelmas, aiškindamas Dievą kaip treją pasaulio priežastį – pavyzdį, kūrėją ir tikslą – racionalizavo pasaulio sampratą ir tikintiesiems logiškai pagrindė žinomas tiesas apie Švč. Trejybę,

Atpirkimą, Įsikūnijimą. *Monologione* Anzelmas parodė, kad perėjimas nuo idėjos prie būties vyksta dėl realiai egzistuojančios hierarchinės būties struktūros ir tobulumo pakopų. Teigdamas, kad sukurtosios esybės nėra vienodai tobulos ir visa kas turi daugiau ar mažiau tobulumą, kuriuos gauna iš tobuliausios esybės, Anzelmas įrodo Dievą, kaip tobuliausios esybės buvimą. *Proslogione* Anzelmas klausia savo sielos, kuri, kartu su protu, rado Dievą „tai kodėl nejunti to, ką radai?“¹⁴ ir maldoje kreipiasi į patį Dievą „Kodėl Tave, Viešpatie Dieve, nejunta mano siela, jei ji Tave rado?“¹⁵. Žmogaus protui, daro išvadą Anzelmas, Dievas lieka pilnai nepasiekiamas: „Taigi, Viešpatie, esi ne tik tai, už ką didesnio negali būti pamąstyta, bet ir kai kas didesnio negu gali būti pamąstyta“¹⁶. Vis dėlto Anzelmas prisipažįsta, kad kai jis buvo beprarandęs viltį surasti Dievą, jam *atsiskleidė* mintis, kaip jis turėtų tai padaryti. Loginiam Dievo buvimo įrodymui pagrįsti Anzelmas pasirenka citatą iš Šventojo Rašto *Psalmių* knygos 14 eilutę: „Kvailys sau širdyje sako: *Dievo nėra!*“ (Ps. 14.1) ir diskutuoja su *kvailiu*. Norėdamas atsakyti *kvailiui*, Anzelmas Dievo buvimo įrodymui pateikia tris argumentus. Pirmas argumentas *kvailiui*, sakančiam, kad *Dievo nėra*, teigia, kad jei *kvailys* nori, kad jo sakinytis nebūtų bereikšmis, jis turi pirma suprasti ką nori paneigti. Tad kiekvienas, kad galėtų ką nors atmesti, turi sau prisipažinti, kad suprato, ką nori atmesti. Vadinasi, teigia Anzelmas, *kvailys* tikrai supranta tai, ką girdi. O girdi *kvailys* tai, ką jam sako Anzelmas: „kai kas, už ką

nieko didesnio negali būti pamąstyta¹⁷. Taigi *kai kas, už ką nieko didesnio negali būti pamąstyta*, yra *kvailio* galvoje, kuris neigia *To, už ką nieko didesnio negali būti pamąstyta* egzistavimą. Šis argumentas sako, kad pats mąstomojo dalyko maksimumas gali būti ir ne visiškai suvoktas, be to, griežtąja prasme, kaip sąvoka, jis ir neturi būti suvoktas. Todėl kiekvienas prieštaravimas, kuris remiasi negalimybe suvokti *ką nors*, ne tik nepašalina to *ko nors*, bet, atvirkščiai, pripažįsta tą *ką nors* egzistuojant.

Antrąjį argumentą Anzelmas formuluoja klausdamas savęs, ar „kai kas, už ką nieko didesnio negali būti pamąstyta“¹⁸ turi egzistuoti ne tik neigiančiojo galvoje, bet taip pat ir tikrovėje? Tai priešinga tam, ką Psalmėje sako *kvailys*. Anzelmas atsako, kad *tas kai kas* turi būtinai egzistuoti. Iš tiesų, jeigu Dievas yra *kai kas, už ką nieko didesnio negali būti pamąstyta*, galvojant apie jį (kaip daro *kvailys*) nėra galvojama apie *kažką*, apie ką negalima pagalvoti nieko daugiau, nes tai, kas egzistuoja tik mintyse, o ne tikrovėje, yra mažiau didelis nei *tas*, kuris egzistuoja ir mintyse, ir tikrovėje. Tuo atveju yra absurdiška, kad neegzistuojantis tikrovėje, bet tik mintyse, būtų mąstomas

kaip *tas, apie ką negalima pagalvoti nieko daugiau*. Taigi, jei yra galvojama apie Dievą kaip apie tai, apie ką negalima pagalvoti nieko daugiau, Jis negali būti tik mintyse, bet turi būti ir tikrovėje.

Trečiajame argumente Anzelmas klausia, kodėl *tai, kas negali būti pamąstoma*, turi būti mąstoma, tarsi būtų tikra? Kitaip tariant, Anzelmas klausia: kodėl nedaroma priešinga išvada teigiant, kad *tai, kas neegzistuoja žemesniame esaties lygmenyje, turi neegzistuoti aukštesniame lygmenyje*? Šį argumentą galime apibūdinti taip: *kas nors yra tikrovėje nebūdamas intelektualėje*. Trečiąjį argumentą Anzelmas užbaigia „Taigi suprantantis, kad Dievas yra būtent taip, negali pamąstyti Jį nesant“¹⁹.

Šiais argumentais Anzelmas atskleidžia mąstymo gebėjimą *mąstyti už mąstymo ribų* bei esinijos hierarchiją. Jis skiria trijų rūšių esinius: esinys, esantis intelektualėje, bet ne tikrovėje; esinys, esantis ir intelektualėje, ir tikrovėje; esinys, esantis tikrovėje, bet ne intelektualėje.

Toks Anzelmo Dievo įrodymas apvainikavo gryniosios dialektikos, besiremiančios sąvokiniu apibrėžimu, reikšmę mąstymui ir nubrėžė naują kryptį krikščioniškai *paideia*'ai.

P. S. ARBA IŠVADA APIE KALBĖJIMĄ KITAM

Anzelmo *paideia*'os transcendentinis matmuo grindžia pamatinį ugdymo *Logos*. Baigdamas savo traktatą, Anzelmas pabaigoje perrašo kritinius teiginius, atsako į juos ir padėkoja savo oponentui: „Dėkoju už tavo palankumą tiek smerkiant, tiek giriant mano kūrinį. Mat ka-

dangi tokiu pagyrimu išaukštinau tai, kas tau atrodė verta priimti, pakankamai aišku, kad iš palankumo, o ne iš priešiško smerkei tai, kas tau pasirodė netvirta“²⁰. Taigi, *kitas* reikalingas ne mūsų silpnybėms ar klaidoms parodyti, bet tam, kad galėtume stiprinti savo išmintį.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Klemensas Aleksandrietis. *Tikrosios filosofijos pažinimo užrašų stromatai*. // *Bažnyčios Tėvai*. Antologija. Sud. Darius Alekna ir Vytautas Ališauskas. – Vilnius: Aidai, 2003, p. 308.
- ² Žr. ten pat, p. 320.
- ³ Plačiau apie tai žr. Dalia Marija Stančienė, Juozas Žilionis. *Ankstyvieji viduramžiai: ugdymo filosofiniai pagrindai*. – Vilnius: VPU leidykla, 2006, p. 31–32.
- ⁴ Anselm of Canterbury. *Monologion* // Anselm of Canterbury. *The Major Works*. – Oxford: University Press, 1998, p. 11.
- ⁵ Anzelmas Kenterberietis. *Proslogionas*. – Vilnius: Aidai, 1996, p. 33.
- ⁶ S. Aurelii Augustini *De Ordine* // *Opera omnia*. *Patrologiae cursus completus: Series latina*, t. 32. – Paris: ed. Migne, 1887, [II, XI], p.30.
- ⁷ Anzelmas Kenterberietis. *Proslogionas*. – Vilnius: Aidai, 1996, p. 33
- ⁸ Žr. *Philosophy in the Middle Ages*. Ed. by Arthur Hyman and James J. Walsh. – Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1973, p. 148.
- ⁹ Žr. Imanuelis Kantas. *Grynojo proto kritika*. – Vilnius: Mintis, 1982, p. 422.
- ¹⁰ Ten pat, p. 429.
- ¹¹ Žr. S. Thomae Aquinatis. *Summa Theologiae I*. – Madrid: Catolica, 1951, [q. 2, a. 1 ad. 2], p. 15.
- ¹² Gaunilonas. Ką į tai gali atsakyti kas nors, užstodamas neišmintingąjį. // Anzelmas Kenterberietis. *Proslogionas*, p. 97–109.
- ¹³ Žr. Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*. – London: Sheed and Ward, 1989, p. 131.
- ¹⁴ Anzelmas Kenterberietis. *Proslogionas*, p. 69.
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ Ten pat, p. 73.
- ¹⁷ Ten pat, p. 45.
- ¹⁸ Ten pat, p. 47.
- ¹⁹ Ten pat, p. 49.
- ²⁰ Ten pat, p. 139.